

УДК 316.344.8

Юлія Гніт

**ТЕОРЕТИЧНЕ ВІДОБРАЖЕННЯ КОНЦЕПТУ
ІДЕНТИЧНОСТІ В ІНТЕРПРЕТАТИВНІЙ
СОЦІОЛОГІЇ ХХ СТОЛІТТЯ**

Статтю присвячено осмисленню поняття ідентичності інтерпретативною соціологією 20 ст. Автор визначає основні теорії до вивчення ідентичності в рамках інтерпретативної парадигми, оцінює їх актуальність при аналізі ідентичності в сучасному суспільстві. Також в даній статті представлено осмислення взаємозв'язку між проблемою ідентичності в інтерпретативній соціології та теорії постмодернізму.

Ключові слова: ідентичність, соціальні зміни, інтерпретативна парадигма, теорія постмодернізму

Gnit Y.

**THE THEORETICAL IMAGE OF THE CONCEPT OF IDENTITY
IN INTERPRETIVE SOCIOLOGY OF THE 20TH CENTURY**

The article is dedicated to the problem of identity in interpretive sociology of the 20th century. The Author defines the main theories of interpretive paradigm for the analysis of identity, evaluates their relevance. Also in this article is shown the relationship between interpretive sociology and the theory of postmodernism for explaining of identity.

The problem of connections between interpretive paradigm and post-modern theory for the studying identity.

Key words: identity, social change, interpretive paradigm, postmodern theory.

Гнит Ю.

**ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ОТРАЖЕНИЕ КОНЦЕПТА
ИДЕНТИЧНОСТИ В ИНТЕРПРЕТАТИВНОЙ
СОЦИОЛОГИИ ХХ ВЕКА**

Данная статья посвящена проблеме идентичности в интерпретативной социологии ХХ века. Автор определяет основные теории

© Юлія Гніт, 2016

к изучению идентичности в рамках интерпретативной парадигмы, оценивает их актуальность при анализе идентичности в современном обществе. Также в данной статье представлено осмысление взаимосвязи между проблемой идентичности в интерпретативной социологии и теории постмодернизма.

Ключевые слова: *идентичность, социальные изменения, интерпретативная парадигма, теория постмодернизма.*

Актуальність теми дослідження зумовлена одночасно кількома стратегіями сучасного теоретизування, як результату зміни суспільної практики. Перший полягає в тому, що соціальні трансформації є основною характеристикою сучасного суспільства, а фіксування соціальних змін важливе в плані пояснення і прогнозу як суспільного життя в цілому, так і індивідуальної поведінки акторів. Друга стратегія зумовлена тим, що зростає інтерес до соціальної ідентичності як конструкту, який може дати характеристику конкретного суспільства через визначені вектори соціальних практик (по суті за допомогою концепту соціальної ідентичності ми можемо відокремити модерне від постмодерного, радянське від пострадянського суспільств). Стратегії актуальності роботи доповнюються соціокультурною ситуацією в українському суспільстві, яка в умовах інформаційно-маніпулятивної боротьби та трансформації соціуму на особистісному, соціальному, символічному рівнях, надає проблематиці не тільки академічної актуальності, а практичного значення. Тож потрібно розглянути потенціал наявних напрацювань відомих традицій та підходів, щоби їх можна було використовувати для порівняльних досліджень радянського та пострадянських суспільств для вивчення процесів й ефектів індивідуалізації, зокрема проблематики зміни/появи ідентичностей. Пізнавальний потенціал інтерпретативної соціології майже не використовується при осмисленні процесу ідентичності сьогодні, оскільки не встановлені релевантні області застосування парадигми для аналізу швидкоплинних соціальних перетворень. Великою мірою це пов'язано з тим, що ключові положення при дослідженні ідентичності напрямками інтерпретативної парадигми, не представлені у вигляді оформлених концепцій, зокрема це стосується Дж. Міда, Е. Гофмана, Т. Лукмана, П. Бергера. Водночас соціологічні знання щодо поняття ідентичності в рамках цих підходів, дають можливість для переосмислення процесів соціальних змін у категоріях взаємозалежностей мікро- та макрорівневих соціальних

утворень. Для того, щоб розкрити евристичні можливості інтерпретативної парадигми при дослідженні ідентичності в сучасному соціальному контексті, потрібна цілісна її історико-теоретична реконструкція.

Аналіз теоретичної спадщини соціології показує, що феномен «ідентичності» є однією з ключових тематик розгляду, хоча не завжди позначався саме цим терміном. Проблема дослідження ідентичності в соціології є дотичною до проблеми дослідження особистості, її діяльності, її соціального статусу та ролі, життєвих стратегій та індивідуальної активності і т.д. Поняття ідентичності аналізували Ф. Тьоніс (ідентичність, що виражається через різні моделі поведінки в приватному житті «спільноти» та публічному житті «суспільства»), Г. Зіммель (ризиками для ідентичності в умовах суспільних перетворень), М. Вебер (ідентичність через призму співвідношення релігійної приналежності та професійної моделі поведінки), Дж. Мід (індивідуальна активність, що виражається як непередбачувана поведінка індивіда на соціальні стимули). Теоретичне відображення поняття ідентичності зустрічається і й у драматургічній соціології Е. Гофмана, який показує його як репрезентацію себе іншим на сцені повсякденного життя в ситуаціях співприсутності на рівні мікровзаємодій. П. Бергер та Т. Лукман окреслили шляхи до розуміння значення індивідуалізованих практик для відтворення інституціональної системи суспільства.

У дослідженні категорії ідентичності, її культурний та соціально-психологічний прояв в сучасному українському суспільстві, істотний внесок зробили Л. Сохань, В. Тихонович, О. Шульга, Н. Соболева, О. Злобіна, І. Мартинюк, Л. Бевзенко, Л. Скокова, В. Бакіров, О. Плахов, В. Сьома, В. Бурлачук та ін.

Серед концептуальних напрямків інтерпретативної парадигми щодо визначення поняття соціальної ідентичності, можна умовно виділити наступні напрямки – класична соціологія (М. Вебер, Г. Зіммель), символічний інтеракціонізм (Дж. Мід), драматургічний підхід (Е. Гофмана), соціальна феноменологія (П. Бергер, Т. Лукман).

Певну роль у формуванні інтерпретативної соціології відіграла німецька формальна соціологія (Ф. Тьоніс, Г. Зіммель), яка була антипозитивіською і намагалася виробити соціологічний підхід дослідження реальності спираючись на мікропроцеси. Ф. Тьоніс у праці «Спільність і суспільство» звертає увагу на вивільнення індивіда з первинного соціального контексту і розрізнення ним приватно-

го життя спільноти (Gemeinschaft) і публічного життя суспільства (Gesellschaft). Тобто вченим визнається як мінімум дві моделі поведінки, перша ґрунтується на емоційній близькості – кровноспоріднена (сім'я), духовна (друзі), територіальна (сусідство), друга функціонує на основі раціональності, яка виникла під впливом ринкової та правової систем, сюди можна віднести наприклад відносини на роботі. Якщо перша поведінка передбачає особистий вибір та ґрунтується на неформальних правилах, то друга ґрунтується на формальних правилах, де договір виступає як примус [14, с. 106]. Ідентичність полягає в тому, що індивід відокремлює своє приватне життя, від життя суспільства, що диктується ринком та правовою системою.

Г. Зіммель в «Соціології» підкреслював, що функціональна диференціація праці призводить до більш вираженої «індивідуальності» в мисленні та поведінці людей, оскільки збільшується кількість орієнтирів, за допомогою яких індивід може спрямовувати свої дії. Якщо використовувати модель «перетину соціальних кіл», то точки перетину відносин, вимог і зразків очікувань, в яких виявляють себе окремі індивіди, в сучасних суспільствах стають більш своєрідними. Слабшають традиційні зв'язки, і в результаті легше вступити в нові відносини [9, с. 15].

Вагоме значення мають соціологічні напрацювання М. Вебера з яким і пов'язують формування інтерпретативної соціології. Для М. Вебера характерний аналіз ідентичності через культурну раціоналізацію суспільства. На думку вченого процес культурної раціоналізації відбувається не тільки на рівні суспільства, а і на рівні особистості, в результаті виникає методичний образ життя, що є одним з важливих факторів виникнення капіталізму. Пояснюючи вплив раціонального права та моралі на індивіда Вебер зазначає, що їх відмінність полягає в наступному: раціоналізація права веде до правової організації господарських відносин і державного управління (формальне підпорядкуванням правилам), мораль, що виражалася в протестантській етиці діє через общину і сім'ю (зміна на рівні соціальної свідомості) [15, с. 48]. Тобто ідентичність суспільного життя веде до змін на рівні свідомості (новий спосіб мислення, більш незалежний від релігійних пояснень світу) та на рівні життєвих практик (індустріальна господарська система зумовлювала особисту активність в трудовій сфері) В даному випадку ідентичність пов'язується з формуванням методичного образу життя, який передбачає зростання індивідуальної свободи та соціальної активності на рівні вибору життєвих практик.

Дж. Мід розглядає ідентичність через поняття самості. Він виділяє в системі «Я» дві підсистеми: «І» і «Ме». «Ме» – це властива даному індивіду сукупність установок «інших», цінностей і норм суспільства; це те, як індивіди бачать себе очима інших індивідів і як вони засвоюють ці узагальнені уявлення про себе (соціальне «я»). «І», навпаки, має автономний, самоцінний характер, означає подання, індивідом самого себе, так би мовити, «самопредставлення» і виступає як його самість (індивідуальне «Я»). Співвідношення індивідуального і соціального Дж. Мід показує наступним чином: сприйняття всіх настановлень дає індивіду «Ме» або «я», тобто соціальне начало, але реакція на ці настанови повністю залежить «І» або «Я», тобто від індивідуальності. На основі цього вчений пояснює формування інституту, що відбувається тоді, коли реакція спільноти на індивіда набуває інституційного характеру і коли вся спільнота за певних обставин однаково діє стосовно індивіда [12]. На відміну від об'єктивістського підходу, який виходив з інститутів, суспільства у поясненні індивідуальних змін, Дж. Мід навпаки показав як на основі сприйняття іншого формується інституційна структура. По суті справи, Мід прагнув до отождоження «І» не тільки із соціальним процесом, але і з автономністю і свободою людини, її можливостями і перспективами вибирати соціальні ролі. Тому ідентичність постає як становлення самості, яка проявляє індивідуальну активність на сприйнятті соціальні стимули.

Засновник драматургічної теорії Е. Гофман не вживає поняття ідентичності, але в його працях спостерігається розуміння феномену, що постає з одного боку як самопрезентація індивіда перед публікою, який намагається показати себе у вигідному світлі, з іншого боку, розглядає її як можливі ризики збереження індивідуальності в сучасному суспільстві, в цьому випадку вчений торкається фундаментальної проблеми соціології – взаємозв'язок людини з суспільством. Таке розуміння ідентичності простежується у багатьох працях Е. Гофмана, який звернув увагу на проблему балансування індивіда між нормативними вимогами і збереження унікальності особистості.

В роботі «Створення Іміджу» (Face-work), написаній ще в Чикаго в 1955 р., ідентичність постає як стратегії збереження та підтримки індивідом свого «обличчя». Стратегії включають в себе прийоми створення в оточуючих сприятливого враження про себе і корекцію несприятливого. «Обличчя» (face) лише частково є образом власного Я, воно є ще й тим образом, який, на переконання

індивіда, складається про нього в оточуючих. У перекладах творів Е. Гофмана на інші мови цей «другий образ» позначають терміном «імідж». Те як себе бачить індивід (особистий образ), та імідж який склався про нього в оточуючих може суперечити один одному, тому індивід прагне приховати, замаскувати, те що не відповідає його образу про себе [1, с. 205]. По суті цю техніку Е. Гофман пізніше назвав як розрізнення сцени і лаштунків, де поведінка щодо презентації себе відрізняється, лаштунки постають як підготовка до виконання, а сцена як представлення. Тобто в цій роботі соціальна ідентичність виражається через стратегії створення та підтримку свого образу перед оточуючими, індивід визнається як активний суб'єкт щодо створення свого власного іміджу (обличчя).

Наступна робота «Божевільний дім» (1961 р.) ґрунтується на даних, отриманих головним чином в результаті спостереження за пацієнтами з психічними розладами в науково-дослідній клініці. Дослідник описує життя людей в інститутах, в яких їм недоступні засоби для вираження своєї ідентичності. Одна з тем, це аналіз природи шанобливої і пристойної поведінки, де у першому випадку поведінка розглядається з точки зору висловлювання поваги, вшанування, у другому – з погляду її відповідності нормам пристойності, хорошим манерам, вихованості, тобто аналізується ритуалізм стосунків (тут автор звертається до ритуалів Дюркгейма). Аналізуються правила поведінки в клініці, одні з головних це ті що складаються між лікарем і пацієнтами, лікарями та медсестрами і т.д. Гофман приходить до висновку, що порушення правил пристойності з одного боку, відбувається в умовах закритої палати, але самі правила, які порушуються, носять загальний характер, це стосується як у відношенні пацієнтів до лікарів, так і навпаки. Від пацієнтів вимагається певна повага до лікаря, що виражається через слухняність та пристойну поведінку, яка підтверджується наприклад через чистий одяг; щодо лікарів та персоналу нижчих рангів, то перші можуть собі дозволити грубі слова, жарти на відмінно від других. Тому, на думку соціолога, від вивчення палати можна перейти до загального дослідженню англо-американського суспільства. Це підштовхує Е. Гофмана до наступних роздумів, суть яких в тому, що на зміну колективних ритуалів, наприклад релігійних, де основна задача була задоволення не індивіда, а уявного колективного суб'єкта (певна релігійна спільнота) приходять індивідуальні ритуали, що формуються у щоденній повсякденній взаємодії людей і основна мета яких полягає у задоволенні індивіда. «Висновок

полягає в тому, що в певному сенсі цей секуляризований світ не настільки безрелігійний, як це може здатися. Боги відійшли в минуле, але сам індивід наполегливо прагне залишитися втіленням важливого божества. Він ходить з гідністю і є реципієнтом багатьох маленьких почестей. Він ревниво стежить за тим, чи є достатньо виявлено йому повагу... У контактах між такими божествами немає потреби в посередниках; кожен з цих богів може служити священником для самого себе» [13, с. 162]. Щодо тематики ідентичності, то важливість роботи в тому, що вона фіксує перехід від колективних інтересів, до індивідуальних, де останні відображають ритуалізовані практики, що засновані на встановлених правилах поваги та пристойності до індивіда.

У статті «Рольова дистанція» (1961 р.) йдеться про легітимність очікувань індивіда щодо виконання певної соціальної ролі. Для Т. Парсонса, наприклад, таке питання було другорядним, тому що успішна соціалізація є передумовою добровільного виконання індивідом своїх обов'язків. Для Е. Гофмана, навпаки, центральним питанням є те – наскільки вимоги суспільства сковують ідентичність. Тому індивід змушений дистанціювати від соціальної ролі, щоб не обмежуватися лише визначеними нею параметрами. Рольова дистанція означає не відмову або нездатність до виконання ролі, а, навпаки, свідчить про високу компетентність, що виявляється у виконанні соціальної ролі на свій розсуд [1, с. 208]. Тобто на відмінно від класичного розуміння соціальної ролі, закладене Р. Лінтоном, де вона має відповідати очікуванням та соціальному статусу, в підході, запропонованим Е. Гофманом, роль формується в результаті особистого вибору індивіда. В цьому й проявляється ідентичність, коли індивідуальна активність, а не встановлені суспільні уявлення відносно неї, стають основним компонентом визначення соціальної ролі.

Важливе значення для нашого дослідження має праця «Представлення себе іншим у повсякденному світі» в ній Е. Гофман розглядає можливості презентації себе перед іншими, прийоми за допомогою яких індивіди створюють враження один про одного, наслідки із застосування цих технік.

Під виконанням ролі (performance) Е. Гофман розуміє цілісну поведінку, яку людина демонструє перед іншими з метою презентації себе і створення відповідного образу. Необхідним компонентом тут постає – контроль виконавця ролі над враженнями інших про нього. Виконання ролі характеризується такими ознаками: пер-

ша, виконавець ролі вимагає від глядачів сприймати його серйозно, тобто спрямованість спектаклю на інших людей; друга, актор може грати роль не тільки для інших, але і для себе, в цьому випадку важливо з'ясувати наскільки сам актор вірить у реальність, яку він прагне створити для свого оточення.

Е. Гофман зазначає, коли індивід діє на очах іншого, то він здійснює це так щоб надати дії певного значення, вчений називає це «драматичною постановкою». «Окрема людина зазвичай супроводжує свої дії натяками, які добре підтверджують публіці важливі для нього факти і висвітлюють такі, які інакше могли б бути не помічені або залишитися в тіні». По суті це здійснюється з метою підтримки або створення певного образу особою, яка використовує драматургічну постановку, щоб виправдати певні власні дії. Використання драматургічної обстановки може призвести до «ідеалізації». Щодо визначення цього поняття, то Е. Гофман посилається на Ч. Кулі, який стверджував, що демонстрація оточуючим ідеалізованого аспекту власного Я є загальнолюдською властивістю. Існує безліч стратегій ідеалізації, для прикладу, коли індивід як мотив своєї професійної діяльності називає ідеальні сторони, а на справді переслідує корисливі [11]. Якщо розглядати ідеалізацію як ознаку ідентичності, то потрібно виділити два аспекти: перший, маніпулятивний, який полягає в тому, що індивід в сучасному світі сам створює свій образ, який відмінний від реального, вдається до різних технік презентацій себе оточуючим та може їх змінювати залежно від особистих інтересів, другий, постає як загроза ідентичності, тому що під час ідеалізації, індивід намагається максимально відповідати, тому іміджу, який він створює і в результаті може віддалитися від свого реального образу, так втрачається ідентичність. «Якщо хто-небудь бажає забезпечити відповідність своєї постановки ідеалам, він повинен уникати і ретельно приховувати дії, які відповідають цим ідеалам» [11].

В цій роботі автор також розкриває значення рольової дистанції, що полягає в наявності для індивіда кількох соціальних ролей, від яких неможливо повністю відгородитися і в результаті індивіда є завжди можливість вибору ролі. Тому рольова дистанція є розмежуванням індивіда та його можливої ролі, за допомогою неї індивід активно впливає на образ, який складається про нього в інших. Вчений зазначає, що може здатись, що рольова дистанція це ухилення від виконання рольових обов'язків, але насправді це є стратегія виживання особи в інституційних умовах тотального су-

пільства [11]. Таке твердження наближає Е. Гофмана до сучасних соціологічних теорій, які розглядають суспільні ризики для ідентичності індивіда, але вчений, на відмінно від сучасних теоретиків більш оптимістичний, що виражається в можливості індивіда уникнення інституційного контролю через свободу і нестійкість виконання соціальних ролей.

В рамках соціальної феноменології найсуттєвішою є праця П. Бергера, Т. Лукмана «Конструювання соціальної реальності», яка відіграла значну роль в сучасній теоретичній дискусії в соціології ХХ століття. В праці розкрито об'єктивні та суб'єктивні механізми конструювання знання щодо соціальної реальності (новий підхід до теорії знання в соціології); теорія соціального порядку, його виникнення та збереження (звернення до традиції Е. Дюркгейма); соціально-психологічна теорія відносини людини і суспільства (вплив теоретичної спадщини Дж. Міда). В аналізі обмежимося лише питаннями соціальної взаємодії (інтерації) та ідентичності. Щодо розгляду ідентичності в праці П. Бергера, Т. Лукмана, то вона в них зустрічається опосередковано в тексті.

Одна з основних тез праці, що уявлення про суспільство формуються індивідами, і що сама соціальна реальність завжди є такою, як її інтерпретують самі люди (суб'єктивна реальність), але наша єдність з приводу «загальної» соціальної реальності засновано лише на тому, що ми вирости в одному суспільстві і засвоїли загальну точку зору щодо більшості речей (об'єктивна реальність). Взаємодія об'єктивних та суб'єктивних компонентів відбувається на перетині перетворення знання, сформоване про світ індивідом, в об'єктивну даність, це відбувається через покоління в історичному часі, в результаті індивід забуває про своє авторство в створенні соціальної реальності (реїфікація). Тому при вивченні соціального світу потрібно включати три компоненти, де упущення хоча б одного веде до неповноти аналізу – «Суспільство – людський продукт», «Суспільство – об'єктивна реальність», «Людина – соціальний продукт» [7].

Тематики ідентичності найкраще висвітлена в розділі «Суспільство як суб'єктивна реальність». Вчені показують співвідношення первинної та вторинної соціалізації, де остання зумовлює момент, коли індивід дізнався про існування альтернатив і соціальна реальність розпадається для нього на кілька частин. Але особисто для індивіда важливіша є первинна соціалізація (сім'я), тому що ролі та відповідно досвід, які набуваються в цей час, зберігають зна-

чний вплив на індивіда і в подальшому житті, тоді як від ролей вторинної соціалізації індивід може дистанціювати (рольова дистанція). «Волею-неволею дитина живе у світі, який визначається його батьками, але він може з радістю покинути світ арифметики, як тільки вийде з класу. Це дає можливість для відокремлення частини Я і відповідної їй реальності... І тоді індивід встановлює дистанцію між цілісним Я і реальністю, з одного боку, і специфічно рольовим частковим Я і його реальністю – з іншого» [7]. Тобто для П. Бергера, Т. Лукмана вторинна соціалізація є процес нашарування на первинну соціальну реальність. Вчені показують, що тотальні інституту намагаються втручатися в процес становлення особисті, що відбувається частіше шляхом вторинної соціалізації. З цього випливає, що рольову дистанцію можна розуміти як прагнення і здатність індивіда зберігати своє визначення соціальної реальності поряд з її визначеннями іншими людьми, тобто індивід тримає дистанцію щодо ролей для збереження своєї ідентичності. Така думка схожа з Е. Гофманом, який також розглядав рольову дистанцію як стратегію виживання поряд з тотальними інститутами. Якщо узагальнити, то виходить, що ідентичність полягає в індивідуальній активності щодо виконуваних ролей вторинної соціалізації, яка для індивіда є стратегією протистояння об'єктивній реальності.

У зв'язку з можливістю рольової дистанції, індивід може інтервалізувати різні ролі. Тому при появі альтернативного світу у вторинній соціалізації індивід може здійснити вибір на його користь маніпулятивним чином. Індивід сприймає нову реальність, але замість того, щоб зробити її своєю реальністю, він користується нею для специфічних цілей. Так як це включає виконання визначених ролей, він зберігає по відношенню до них суб'єктивну дистанцію – індивід цілеспрямовано і довільно «надягає» їх на себе. При широкому поширенні цього феномена інституційний порядок перетворюється в мережу взаємних маніпуляцій. Подібна ситуація все в більшій мірі є типовою для сучасного індустріального суспільства [7, с. 114]. Тобто ідентичність в сучасному суспільстві виражається через маніпуляцію у взаємодіях між індивідами, яка реалізується через можливість «приміряти» різні ролі та легкої їх змінювати.

В результаті індивідуалізації суспільства зростає невизначеність, що проявляється зокрема у формуванні ідентичності. В цьому випадку П. Бергер та Т. Лукман порівнюють ідентичність в період феодално-станового суспільства та індустріально індивідуалізованого суспільства. В першому випадку соціалізація буде

завжди успішною, тому що будь-яка людина знає ким вона є, для прикладу селянин є селянином, лицар лицарем; в індивіда впевненість відносно своєї ролі, а питання: «Хто я такий?» – не постає в свідомості. Звичайно люди того часу виконували багато ролей пов'язані з сім'єю, дружбою, заняттям і т.д., але у кожному випадку роль перебуває «під поверхнею», вона не досягає свідомості індивіда. На думку вчених «індивідуаліст» виникає в умовах індустріального суспільства, вони його визначають як «специфічний соціальний тип, у якого є потенціал для міграції по безлічі доступних світів і який добровільно і свідомо конструює «Я» з «матеріалу» різних доступних йому ідентичностей» [7, с. 114]. В індустріальному суспільстві соціалізація не є успішною, індивід завжди задає собі питання – «Хто я такий?», з метою визначити свою ідентичність. З одного боку, це є позитивним тому що індивід конструює свою ідентичність на основі індивідуально вибраних ролей, з іншого боку, стало формування власної ідентичності є складним для індивіда у сучасному суспільстві, який грається у виконання ролей і не інтерналізує їх [7, с. 114]. Тобто процес індивідуалізації спричинив ситуацію невизначеності для індивіда стосовно конструювання власної ідентичності.

Зараз теоретизування в соціології кардинально відрізняється від соціологічної спадщини в цілому. Це в першу чергу стосується теорії постмодернізму, яка ставить під сумнів теоретичні положення не тільки конкретного підходу, чи сукупності підходів, а ставить себе в опозицію до всієї попередньої соціологічної науки. І не зважаючи на негативну реакцію та критику постмодерніської теорії відбувається все більше її утвердження та поширення.

Порівняння постмодерніського підходу та напрямків інтерпретативної парадигми є складним завданням, тому що по суті маємо справу не просто з різними стратегіями теоретизування, а з соціологічними положеннями та висновками стосовно різних історичних етапів суспільства. Інтерпретативна парадигма досліджувала суспільство в історичну епоху з кінця 19 ст. до 70-тих років 20 ст. Цей час визначив коло досліджуваних проблем, які спочатку полягали у вивченні трансформацій суспільної системи від станової до класової ієрархії, та змін що цей процес породжує (розуміюча соціологія); а пізніше увага дослідників зосереджена на аналізі положення індивіда в суспільстві з посиленою урбанізацією, соціальною та територіальною мобільністю (символічний інтеракціонізм, драматургічний підхід, соціальна феноменологія). На відмінно від

інтерпретативної парадигми, постмодерністський підхід виник пізніше і тому відображає теоретичні положення стосовно сучасного суспільства, яке характеризується такими часовими рамками – 80-ті р. 20 XX і до сьогодні. Звичайно й коло проблем, що аналізуються постмодернізмом є більш сучасним і відповідає вимогам часу. На таку проблему часто звертають увагу дослідники з метою обґрунтування неможливості застосування висновків інтерпретативної парадигми для аналізу сучасності, і тому заявляють про відкидання її положень як актуальних. В даному розділі звернено увагу на іншу проблему, це показати зв'язок між постмодернізмом та інтерпретативною парадигмою, або заперечити його. Тому що, самі теоретики постмодернізму (звернемо увагу лише на У. Бека та З. Баумана як представників найсуттєвіших теорій ідентичності) при критиці теоретиків модерну звертаються не до всієї традиції інтерпретативного теоретизування. Найчастіше це посилання здійснюється до класиків соціології, зокрема М. Вебера, К. Маркса, і складається враження, що постмодернізм критикує теоретичні узагальнення лише на основі праць цих вчених. Водночас не має посилань наприклад до інших соціологів, в нашому випадку представників інтерпретативної парадигми. Тому ми залучаємо до порівняння підхід драматургії Е. Гофмана, символічний інтеракціонізм Дж. Міда, соціальна феноменологія П. Бегера. Потрібно також уточнити, що таке порівняння є досить умовним через суттєву відмінність постмодернізму від напрямків інтерпретативної парадигми.

Розглянемо основну тематику стосовно розгляду ідентичності в контексті постмодернізму та інтерпретативної парадигми. Якщо розглядати ідентичність за принципом поділу на позитивну (право вибору, індивідуальна активність, гнучкість соціальних ролей) та негативну (відчуження, не прийняття суспільством), то обидві ідентичності розглядаються обома підходами теоретизування, але інтерпретативна парадигма робить акцент на позитивній ідентичності, а постмодернізм на негативній. Тобто основна тематика щодо розгляду ідентичності в інтерпретативній парадигмі наступна: в Дж. Міда це індивідуальна активність як непередбачувана поведінка індивіда на соціальні стимули; в Е. Гофмана це презентація актора перед публікою, коли він свідомо може створювати свій образ і маніпулювати ним; в П. Бергера та Т. Лукмана це можливість суб'єктивно дистанціювати від виконуваної ролі, що виражається через бажання самого індивіда приміряти ту чи іншу роль. Тобто вчені демонструють підхід стосовно віри в людину як суб'єкта со-

ціальних змін та конструювання соціальної реальності. Потрібно також уточнити, що вченими розглядаються і ризики ідентичності, зокрема П. Бергером, який навіть аналізує індивідуалізацію як один з факторів кризи сучасності. Стосовно постмодерніської теорії, то при аналізі ідентичності теоретики частіше звертались до несприятливих умов її формування: для У. Бека конструювання ідентичності відбувається в умовах формування нових нерівностей зі зменшення ролі класової диференціації; для З. Баумана ідентичність продукується плінною модерністю, що виражається через суспільну невизначеність. Але вчені також звертають увагу на позитивну ідентичність, яка виражається через гнучкість виконання соціальних ролей в умовах полікультурного суспільства.

Тепер спробуємо здійснити порівняльну характеристику постмодернізму та напрямків інтерпретативної стратегії теоретизування. Одна з тем, що є характерна для обох підходів це проблема ризиків для індивіда. Проблема ризиків для індивіда в умовах трансформації суспільства не є новою для соціології, на яку звернули увагу теоретики постмодернізму. Насправді, вже М. Вебер та Г. Зіммель фіксували занепокоєння стосовно положення індивіда в нестабільному суспільстві. А особисто для Г. Зіммеля основний ризик ідентичності полягав в тому, що зменшення ролі традицій, як результату розпаду станово-феодального суспільства, призведе до зростання відчуження [17]. Пізніше тему ризиків ідентичності розвивав Е. Гофман, для якого, з одного боку, ризик полягав як підвищення обману у взаємодії через маніпуляцію соціальними ролями (її виконання без інтерналізації); з іншого боку, ризик розглядався як загроза ідентичності, який полягав в тому, що індивід наскільки захоплений створенням свого соціально бажаного іміджу, що може віддалитися від свого реального образу (професійна, релігійна, національна група і т.д.) [11]. Для П. Бергера та Т. Лукмана основним ризиком ідентичності є проблема формування ідентичності, що є утрудненим в результаті послаблення ролі традицій, коли індивіду не пропонується ідентичність, а він її самостійно конструює; ризик в тому, що стале формування ідентичності є складним завданням для індивіда, який грається у виконання ролей і не інтерналізує їх. Тобто ризики ідентичності були підняті не тільки постмодернізмом, а і розглядались раніше, в рамках інтерпретативної парадигми, яка звернула увагу на ризики відчуження, проблема формування ідентичності, підвищення обману у комунікації як результату рольової дистанції індивідом. Тепер коротко розглянемо ризики

ідентичності, розглянуті постмодернізмом. Для У. Бека ризики індивідуалізованого суспільства полягають в зростанні екологічних ризиків серед країн, які набувають глобального характеру (зміщення від матеріальної нерівності до екологічної) [5]. Для З. Баумана, як і У. Бека, основний ризик полягає також в проблемі формування ідентичності, що виражається в зниженні ролі класової ознаки в конструюванні власного «Я». З. Бауман продовжує проблему відчуження як результату процесу індивідуалізації, яка обумовлена втратою соціальним зв'язків [4]. По суті проблема ризиків в індивідуалізованому суспільстві розглядалась обома підходами, але новизна постмодерністської теорії в тому, що ризики розглядаються в нових суспільних умовах життя (екологічні ризики, відсутність чітких суб'єктів суспільного життя – соціальних класів).

Як ми зазначали, для теоретиків інтерпретативної парадигми та постмодернізму характерне визначення одного з ризиків індивідуалізованого суспільства – проблема конструювання ідентичності, розглянемо її детально. Для Е. Гофмана дана проблема має дві характеристики: перша, торкається фундаментальної проблеми соціології – взаємозв'язок людини з суспільством, тобто проблема балансування індивіда між нормативними вимогами тотальних інститутів і збереження унікальності особистості [11] (дану проблему розглядав також Дж. Мід); друга полягає в наступному – індивід наскільки зациклений своєю презентацією перед публікою, та створення персонального іміджу, що може забувати про конструювання власного «Я», а постійно підбирати соціальні ролі для формування успішного враження. В П. Бергера погляди змінювались, якщо в праці «Конструювання соціальної реальності» разом з Т. Лукманом, вчений розглядав конструювання ідентичності на основі доступності до різних ідентичностей, та маніпулювання соціальними ролями (подібно до Е. Гофмана), то пізніше в праці «Розуміння сучасності» автор піднімає проблему необхідності конструювання ідентичності як обов'язку, а права – індивіди повинні вибирати між різними альтернативами, незалежно від того, хочуть вони цього, чи ні (подібно до З. Баумана, У. Бек). В рамках постмодернізму У. Бек, З. Бауман розглядають ідентичність як пластичну конструкцію, яка організована навколо соціальних мереж та інформаційних потоків і фактично немає сталого суб'єкту ідентичності, стійкої ідентичності. Соціально-політична, культурна, професійна і релігійна ідентичності піддаються процесу безперервної трансформації. Як зазначав З. Бауман: «в сучасному суспільстві іденти-

фікація характеризується нечіткістю, коли не тільки положення індивідів в суспільстві, а і самі місця до яких вони можуть отримати доступ, трансформуються і не можуть служити ціллю в житті» [3]. Тобто проблема конструювання ідентичності, не є новою, зокрема для постмодернізму.

Основна ознака, яка відрізняє традицію розгляду поняття ідентичності інтерпретативної парадигми від постмодернізму, полягає в тому, що остання розглядає її не просто як право вибору, а як відповідальність індивіда. З. Бауман зазначав: «Ідентичність передбачає перетворення індивідуальності людини із «даності» в «задачу», і наділення індивідів відповідальністю як за рішення цієї задачі, так і наслідок». В рамках інтерпретативної парадигми такий розгляд ідентичності характерний лише для П. Бергера, і то в праці «Розуміння сучасності», що вийшла в кінці 70-х років. Дослідник відобразив проблему, як перехід від долі, визначеної традицією, до вибору, відсутність стабільних зразків, відповідальність полягає в тому, що індивід змушений здійснювати вибір серед альтернатив незалежно від особистого бажання.

З'ясовано, що для інтерпретативної парадигми та постмодернізму, не зважаючи на суттєву відмінність між напрямками теоретизування, характерна значна кількість спільних думок (ідентичність як ризику для індивіда у відчуженні, конструюванні ідентичності). Це є підставою для ствердження того, що положення інтерпретативної соціології можна використовувати для пояснення сучасних соціальних процесів; це стосується в першу чергу вчення Е. Гофмана про техніки презентації актора перед публікою

Висновки. На основі аналізу концепцій інтерпретативної парадигми (класична традиція, символічний інтеракціонізм, соціальна феноменологія, драматургічна соціологія) з'ясовано, що теоретична система парадигми має вагомий потенціал для аналізу сучасного суспільного життя. В рамках системи теоретизування парадигми можливе осмислення соціального життя не тільки через мікроявища, а з позиції соціальних змін та перетворень, що створює можливість до аналізу ідентичності в умовах суспільної невизначеності та нестабільності. В результаті порівняння теорій інтерпретативної парадигми та теорії постмодернізму, як сучасної новітньої теорії, з'ясовано, що не зважаючи на відмінність підходів, для них характерні певні спільні моменти; така особливість тільки підкреслює пізнавальний потенціал інтерпретативної парадигми в поясненні сучасного суспільного життя.

Література:

1. Абельс Х. Интеракция, идентичность, презентация. Введение в интерпретативную социологию / Х. Абельс; пер. с нем. под. общей редакцией Н.А. Головина и В.В. Козловского. – СПб.: Алетей, 2000. – 272 с.
2. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / З. Бауман; пер. с англ. М. Л. Коробочкина. – Москва: Весь Мир, 2004. – 188 с.
3. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман; пер. с англ. под ред В.Л. Иноземцева; Центр исслед. постиндустр. о-ва, журн. «Свободная мысль». – Москва: Логос, 2002. – 390 с.
4. Бауман З. Текучая современность / З. Бауман; пер. с англ. Ю.В. Асочаков. – Санкт–Петербург: Питер, 2008. – 240 с.
5. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек; пер. с нем. В. Седельника, Н. Федоровой. – Москва: Прогресс–Традиция, 2000. – 384 с.
6. Бек У. Что такое глобализация? / У. Бек; пер. с нем. А. Григорьева, В. Сидельников. – М.: Прогресс–Традиция, 2001. – 213 с.
7. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания / П. Бергер, Т. Лукман; пер. с англ. Е. Руткевич. – М.: «Медиум», 1995. – 323 с.
8. Бергер П., Хантингтон С. Многоликая глобализация: Культурное разнообразие в современном мире / П. Бергер, С. Хантингтон; пер. с англ. В. В. Сапова, под. ред. М.М. Лебедевой. – М.: Аспект Пресс, 2004. – 379 с.
9. Бергер П.А. Индивидуализация и изменение значения социальных неравенств – недопонимание и предложения по его устранению / П.А. Бергер // Социальное неравенство. Изменения в социальной структуре: европейская перспектива / под ред. В. Воронкова, М. Соколова. – СПб.: Алетей, 2008. – С. 13.
10. Бергер, П. Понимание современности: пер. с англ. / П. Бергер // Социологические исследования. – 1990. – № 7. – С. 127–133.
11. Гофман И. Представление себя другим в повседневной жизни / И. Гофман; пер. с англ. и вступ. статья А. Д. Ковалева. – М.: Канон-Пресс-Ц, Кучково поле, 2000. – 304 с.
12. Мід Дж. Дух, самість і суспільство. З точки зору соціального біхевіориста / Дж. Мід; пер. з англ. Т. Корпало. – К.: Український Центр духовної культури, 2000.– 416 с.
13. Общая социология. Хрестоматия / сост. А. Г. Здравомыслов, Н. И. Лапин; Пер. В.Г. Кузьминов; Под общ. ред. Н.И. Лапина. – М.: Высш. гик., 2006. – 783 с.

14. Российская социологическая энциклопедия / под общей ред. академика РАН Г.В. Осипова. – М.: Инфра-М, 1998. – 672 с.

15. Хабермас Ю. Теория рационализации Макса Вебера: пер с нем. / Ю. Хабермас // Социологическое обозрение. – Т.8. – 2009. – № 3. – С. 37–60.

16. Черних Г. А. Особливості застосування З. Бауманом та У. Бекком соціологічних метафор «індивідуалізоване суспільство» та «суспільство ризику» при дослідженні індивідуалізації соціальних практик / Г.А. Черних // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць. – К.:Логос, 2014. – №2 (23). – С. 58-64.

17. Черних Г.А. Концептуальна інтерпретація способів та механізмів індивідуальної активності в соціологічних теоріях кінця ХІХ початку ХХ ст. / Г.А. Черних // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць. – К.: Логос, 2012. – Вип. 15. – С. 41-49.